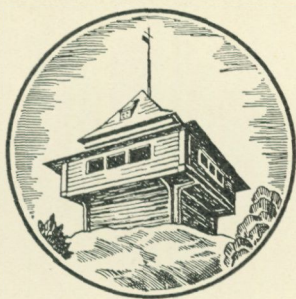

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 1938

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1938

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Omslagets första sida med motiv från Dalagården på Skansen efter fotografi av Olof Ekberg; sista sidan med interiörbilder från Glashyttan på Skansen efter fotografier av Ateljé Wahlberg.

Tryckt hos

Tryckeriaktiebolaget Thule, Stockholm 1938

GUSTAV III:s HATT

ETT STYCKE DRÄKTHISTORIA

av Torsten Lenk

Bland skatterna i klädkammaren på Skokloster förvaras en hatt av svart, luddig filt, stofferad med ett svart sammetsband, som är sammanhållet av ett smalt stålspänne med i metall efterliknade facettslipade stenar, bild 2. Dess kulle är anmärkningsvärt hög. Hatten bär spår av att vara tämligen använd utan att vara sliten och förvaras i en för densamma gjord, gammal monterlåda med glaslock. Denna låda innehåller jämte hatten tre dokument, av vilka det framgår, att hatten är en gåva till Skoklostersamlingarna av Marianne Ruuth, hovfröken hos kronprinsessan, sedermera drottning Josefina. Den förste ägaren inom givarinnans familj var excellensen greve Erik Ruuth, vilken förvärvat den för sex dukater i guld av kammartjänaren Axel Griberg, som fått den på sin lott vid delningen av Gustav III:s garderob mellan kammarbetjäningen efter konungens död. Greve Ruuth, som åtnjutit sin monarks hela förtroende och av honom erhållit höga ämbeten både i hovet och förvaltningen, friherre- och grevetitel, hade bestämt att hatten skulle förvaras i hans släkt "sosom en åminnelse för framtiden". Redan nästa ägare, kammarherren baron Erik Ruuth, avled emellertid ogift 1842 och hans syster givarinnan likaså 1845. Genom dessa årtal får man tiden för gåvans överlämnande. Den infogar sig i raden av åtskilliga andra liknande bevis för att Skoklostersamlingarna, ehuru privat egendom, på grund av sitt innehåll och öppethållandet för allmänheten fått en air av offentlig, historisk institution.

Ett av de ovan nämnda dokumenten, som är daterat april 1792, intygar, att hatten "jemte Spännet och Bandet omkring densamma tillhört Hög Salig Konung Gustaf den 3die och varit af Honom brukad dagarne före dess olyckeliga mördande". Tyvärr saknas underskrift, men det skulle icke förvåna om det är kammartjänaren, som låtit detta intyg medfölja föremålet till bevis. Formuleringen tyder därpå.

Om man utgår från att hatten motsvarar ett vid tidpunkten för konungens död aktuellt mode, bör man återfinna den på samtida porträtt. Så är också fallet. Gustav III är själv avbildad med den på ett gouacheporträtt av den yngre Lafrensen, som måste vara utfört efter konstnärens återkomst till Stockholm 1791. Här är det emellertid fråga om en rikt plymagerad hatt, buren till en dräkt i svenska dräktens snitt. Den enkelt stofferade hatten bär konungen på Sergels summariska teckning, vilken avbildar honom på väg till skulptörens ateljé.

Elias Martins målning av landshövdingen Samuel af Ugglas med familj i den engelska parken vid Forsmark, bild 1, utgör emellertid en ännu bättre dokumentering. Den återfinnes avbildad i Gustaf Cederströms *Minnen* och befann sig vid tiden för bokens utkommande på Krusenbergs i friherre Emanuel Cederströms ägo. På detta gruppporträtt är icke blott greven själv utan också grevinnan och sonen samt den bakom dem diskret placerade mamsellen iförda sådana hattar, vilkas likhet med Skoklosterexemplaret för husfaderns och sonens vidkommande är fullständig ända till det mitt fram placerade spännet. Målningen är odaterad, men man får den ungefärliga tiden för dess tillkomst, 1790-talets mitt, genom den av Ragnar Hoppe i hans bok om Elias Martin (sid. 88) meddelade uppgiften, att Martin efter sin återkomst från England år 1791 målade bruksbilder, porträtt och landskap bl. a. på Forsmark. En hållpunkt för dateringen ger även uppskattningen av barnens ålder till tio à tolv år. På Martins akvarellporträtt av Bellman i fru E. Westmans visbok i Kungl. biblioteket ligger en liknande hatt på ett skrin vid skaldens sida. Porträttet är daterat den 19 nov. 1793.

Bild 1. Landshövding Samuel af Ugglas med familj och mamsell. Detalj ur målning av Elias Martin. Krusenberg. Foto Svenska porträttarkivet.

Bild 2. Gustav III:s hatt, engelsk typ, buren dagarna före attentatet den 16 mars 1792. Skokloster. Foto förf.

Även i ordensdräkterna och i de svenska militära uniformerna finner man samma hatttyp. När den svenska dräkten påbjöds av Gustav III år 1778, fick hertig Karl i uppdrag att utarbeta de militära uniformerna i enlighet med denna (Fersen, Historiska skrifter IV, sid. 7), vilket resulterade i 1779 års uniformer. Under det att den civila dräkten fick den låga, rundkulliga hatten, blev den höga med platt kulle militär huvudbonad. Hertigens egen hatt, buren i slaget vid Hogland den 17 juli 1788, förvaras jämte uniformen i övrigt i Livrustkammaren, bild 4. Brättet är uppvikt på vänster sida och en rakt uppstående plym är instucken innanför detsamma. Per Kraffts (d. y.) målning, framställande hertig Karl omgiven av sina officerare vid detta tillfälle, bild 3, visar uniformshattarnas utseende i komplett skick.

Detta slags huvudbonad har givit upphovet till det militära hälsningssättet, "honnören", som är en markering av hattens avtagande. Wickman (Några anteckningar till Nylands regementes historia) anser att Sverige var det första land, där "honnören" brukades. Pehr Tham på Dagsnäs uttrycker sin belåtenhet med detta förenklade hälsningssätt i anteckningarna från en stockholmsresa på 1790-talet och förklarar bruket med att hattarna äro "svåra at aftaga" (brättena mjuka och kullen tung). Han tillägger: "Sedan Herrar Officerare, i stöd af några Ordres omkring 1795, begynt att hälsa endast med att taga med Fingrarna på Hatten, har detta blifvit ett angenämt och nyttigt Praejudicat för någon hvar". När svenskarna drogo ut i kriget mot Napoleon år 1813, buro de ännu dessa höga hattar. De hemvändande trupperna hade med sig det nya uniformsmodet (Ljunggren, Minnesanteckningar).

Det svenska materialet lämnar alltså åtskilliga upplysningar. Ur utländskt material kan exempelvis följande framhållas. I *Galerie des modes et costumes français 1778—1789* avbildas en hatt liknande Gustav III:s med stor röd rosett under namn av "chapeau joki", buren till "habit du matin". Som damhatt med stor rosett förekommer den år 1790 på en målning av Morland (Max von Boehn, *Die Mode*, del 4) och från samma tid

Bild 3. Hertig Karl, sedermera Karl XIII, i sjöslaget vid Hogland 1788. Detalj ur målning av Per Krafft d. y. Sjöhistoriska museet. Foto Nationalmuseum.

Bild 4. Hertig Karls hatt buren i sjöslaget vid Hogland. Kungl. Livrustkammaren.

är ett likaledes engelskt herrporträtt av G. Engleheart, som reproduceras av Francis M. Kelly och Randolph Schwabe i *A short history of costume & armour*, (del II, sid. 53). Ännu bättre besked ges av Pierre Sylvain Maréchal i *Costumes civils actuels* (del 1, Paris 1788), som låter en engelsman bära en hatt av just ifrågavarande form, under det att fransmännen äro iförda helt andra hattar, bild 5. Man kan sammanställa denna uppgift med de i den svenska memoarlitteraturen från 1700-talets slut här och var förekommande notiserna om engelska moder i Sverige, exempelvis i de Ekebladiska papperen (Nils Erdmann, *Vid hovet och på adelsgodsen*, sid. 325 och 372). Till dessa engelska moder hör också bruket av stålpärlorna, som fingo en vidsträckt användning på dräktaccessorier, exempelvis värjfasten, spännen, smycken m. m.

Som sammanfattning kan sägas, att Gustav III:s hatt på Skokloster motsvarar ett vid tidpunkten för konungens död även i Sverige aktuellt engelskt mode. Detta var då icke nytt, därom vittna ju uniformshattarna, och det kvarlevde även därefter. Dräktlitteraturen är ense om att det kommit till kontinenten över Engelska kanalen och har åtskilligt att berätta därom, som kan förtjäna att i största korthet refereras. I jämförelse med de franska modedräkterna voro de engelska enkla. Denna enkelhet hade fått insteg i modernas huvudstad Paris med den demokratiska rörelse, som föregick revolutionen, och blev en symbol, till att börja med för en viss åsiktsändring i allmänna och litterära ting, slutligen politisk uniform. Hög hatt och stövlar, käpp i stället för värja samt frack voro för herrdräkten de typiska elementen. Så tidigt som 1775 slog den igenom i Tyskland med Wertherianismen. För alla, som i Goethes genombrottsbok funno genklang för sina hjärtans ömma känslor, utgjorde Wertherdräkten en förenande symbol. I denna ingick som en av dess väsentligaste beståndsdelar en hatt med hög, konisk, upptill flat kulle och måttligt breda brätten, alltså Skoklosterhattens typ.

Timidior, som i sin populära bok om hatten och dess historia (Wien och Leipzig 1914) lämnar en förträfflig litteraturför-

Bild 5. En engelsman. Efter Maréchal, *Costumes civils actuels*, Paris 1788. Jämför landshövdingen af Ugglas dräkt på bild 1.

teckning, finner i anslutning till sina källor den mjuka, höga filthattens ursprung hos puritanerna och kväkarna i England, följer den sedan till Amerika och därefter åter till Europa, där den blev kännetecknen på liberalt och framstegsvänligt sinnelag.

När revolutioner stadgat sig och de nya männen nått makten och äreställena, bli själva revolutionens symboler tecken för ordnade förhållanden. Så gick det med fracken och så gick det också med den höga hatten. Den blev fin och åtnjöt stor popularitet under hela adertonhundratalet både i sin mjuka form, som har sin utlöpare i den svenska allmogens ullhattar, och i sin variant, den hårda felbatten, som vållade skandal i London år 1797, försvarades av Times och från och med 1813 kunde glädja sig åt fullständig seger. När man under adertonhundratalet och senare ville demonstrera sin frigjordhet eller sin genialitet, skedde detta bl. a. med den rundkulliga, bredskyggiga slokhatten. Men även denna torde som åsiktsskylt numera ha sett sina bästa dagar.